

تأملی بر دسترسی به مجلات دسترسی آزاد و سپردن گاه موضوعی و سازمانی به صورت رایگان

• امیررضا اصنافی^۱
دانشجوی دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه شهید چمران اهواز

چکیده

دسترسی رایگان، مسئله‌ای است که در سالیان اخیر بسیار مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. این یک موضوع چالش‌برانگیز بین پژوهشگران بوده است. بسیاری از محققان بر این عقیده‌اند که دسترسی رایگان، سبب بسط و گستردگی دامنه ارتباطات علمی می‌شود و برخی از محققان دیدگاه دیگری درباره این مسئله دارند. این مقاله در نظر دارد اهمیت دسترسی رایگان به اطلاعات و منابع اطلاعاتی را بررسی کند و در این راه بر دسترسی رایگان به مجلات الکترونیکی و نیز آرشیوها با بهره‌گیری از پژوهش‌های صورت گرفته و متون موجود تکیه دارد. با بهره‌گیری از شیوه دسترسی رایگان به اطلاعات، و اعتماد پژوهشگران به این شیوه، می‌توان امید داشت افق‌های روشنی پیش‌روی جهان علم و ارتباطات علمی گشوده شود.

کلیدواژه‌ها: دسترسی رایگان، مجلات الکترونیکی رایگان، سپردن گاه دسترسی آزاد، سپردن گاه‌های موضوعی و سپردن گاه‌های سازمانی.

مقدمه

پیشرفت سریع علوم، موجب شده است که روزآمدی انتشار مطالب اهمیت فراوانی داشته باشد. این امر، درباره نتایج پژوهش‌های حوزه‌های علوم محض و علوم کاربردی بسیار حائز اهمیت است. افزایش چشم‌گیر حجم اطلاعات تولیدشده، منبعی را طلب می‌کند که بتواند به سرعت و سهولت، اطلاعات روزآمد را به پژوهشگران و نیازمندان اطلاعات عرضه نماید. اگرچه در حال حاضر، هنوز هم انتشار مجله به صورت چاپی رایج‌ترین شیوه است، امروزه پیدایش فناوری‌های

نوین اطلاعاتی و به‌ویژه اینترنت، امکان ذخیره و بازیابی الکترونیکی اطلاعات، بر جذابیت و رونق مجلات الکترونیکی افزوده است. از سوی دیگر گرچه مجلات الکترونیکی در قیاس با مجلات چاپی مزیت‌های خاصی دارند، کتابخانه‌ها و کاربران در اشتراک و استفاده از مجلات الکترونیکی دارای مشکلات عدیده‌ای هستند و کتابخانه‌ها برای اینکه دسترسی کاربران را به این منابع اطلاعاتی میسر سازند، هزینه‌های هنگفتی را متحمل می‌شوند. جریان آزاد

اطلاعات در دسترسی به برون‌دادهای پژوهشی اهمیت وافری دارد و باید بدین ترتیب رضایت پژوهشگران را جلب کرد. این امر سیر جریان پژوهشی را تسهیل کرده و موجب پیشرفت در زمینه‌های فنی، پزشکی و علمی می‌شود.

دسترسی آزاد به اطلاعات علمی

از آغاز پیدایش علم و دانش و توسعه آن در جهان، ارتباطات علمی^۲ در بین دانشمندان و پژوهشگران نیز وجود داشته و آنچه در طول زمان تغییر کرده، شکل این ارتباط و دامنه آن است. به عقیده هارد^۳ (۲۰۰۰)

ارتباطات علمی لازمه وجودی علم است.

حری (۱۳۸۲، ص ۲۲) بر این باور است که ارتباطات علمی به معنای آن است که اندیشه‌ای میان تولیدکنندگان علم رد و بدل شود یا اندیشه‌ای از نقطه‌ای به نقطه دیگر جریان یابد. چنین جریان‌هایی ممکن است نه تنها بین دو یا چند نفر بلکه میان دو یا چند رشته علمی یا حتی جامعه فرهنگی به وجود آید. اما به هر حال همیشه آغاز این حرکت از تولیدات فردی شروع می‌شود، یعنی فرد اندیشه‌ای را

می‌پروراند و با کلام و اندیشه خود ناقل اندیشه میان افراد دیگری در درون یک رشته علمی یا ورای یک رشته خاص می‌گردد.

داورپناه (۱۳۸۶، ص ۱۱) نیز ارتباطات علمی را یکی از زمینه‌ها و شرایط توسعه علمی می‌داند، زیرا بدون ارتباطات علمی، امکان انتقال دانسته‌ها و دستاوردهای علمی میسر نخواهد شد و سرانجامی جز سکون و رکود علمی نخواهد داشت.

هارد با توجه به رشد سیستم‌های الکترونیکی، مدل ارتباطات علمی را برای سال ۲۰۲۰ م. پیش‌بینی کرده است. این مدل تلفیقی از ویژگی‌های ارتقایافته و تغییر یافته‌ای است که می‌توانند پیشرفت‌های عصر حاضر را توضیح دهند. ویژگی‌های ارتقایافته، ویژگی‌هایی هستند که از فناوری برای پشتیبانی و روزآمد کردن فعالیت‌های سنتی استفاده می‌کنند و به دلیل ارزششان برای جامعه پژوهشگران باقی مانده‌اند. ویژگی‌های تغییر یافته نیز اصول تغییر یافته و عملکردهای جدیدی را در بر می‌گیرند که در محیط چاپی وجود ندارند (به نقل از صابری، ۱۳۸۶)

در مدل هارد تمام ارتباطات علمی در محیط الکترونیکی و بدون

امروزه پیدایش فناوری‌های نوین اطلاعاتی و به‌ویژه اینترنت، امکان ذخیره و بازیابی الکترونیکی اطلاعات، بر جذابیت و رونق مجلات الکترونیکی افزوده است

کاغذ پیش‌بینی شده‌اند و «کتابخانه‌های دیجیتالی»، «سایت‌های گردآورنده»^۲ و «آرشیوهای الکترونیک»^۳ مقصد نهایی اطلاعات محسوب می‌شوند.

با توجه به مدل هارد، در حالی که فلسفه ارتباطات علمی، که همان ارتباط میان پژوهشگران و متخصصان یک حوزه علمی است، دست‌خوش تغییر نشده، اما کانال‌های ارتباطی و محمل‌های اطلاعاتی تحت تأثیر فناوری اطلاعات متحول شده‌اند. این تحول موجب تغییر در سرعت و تولید دانش و راه‌های دسترسی به آن و در نهایت مشارکت بیشتر دانشمندان و متخصصان در پژوهش‌های علمی و تسریع آهنگ تولید علم در دنیای امروز شده است.

اهمیت دسترسی رایگان

دسترسی رایگان به اطلاعات علمی، یک موضوع جنجال‌آفرین میان کتابداران، محققان و ناشران در این چندسال اخیر بوده است. از دسترسی رایگان تعاریف گوناگون و متفاوتی ارائه شده است.

ویلینسکی^۴ (۲۰۰۳، ص ۲۶۵) نه جنبه از دسترسی رایگان را شناسایی کرد. این جنبه‌ها عبارتند از: ۱. بایگانی الکترونیکی - چاپی^۵ (پدیدآورندگان پیش یا پس از انتشار مقالات خود، آنها را در بایگانی‌های خود نگهداری می‌کنند)؛ ۲. دسترسی کامل^۶ (دسترسی رایگان کامل و فوری به مطالب منتشرشده در یک مجله)؛ ۳. حالت

دوگانه^۷ (در این حالت، هم اشتراک چاپی و هم دسترسی رایگان به نسخه‌هایی از یک مجله ارائه می‌شود)؛ ۴. دسترسی رایگان باتأخیر (دسترسی رایگان پس از یک بازه زمانی معین وجود دارد)؛ ۵. پرداخت هزینه از سوی پدیدآورنده^۸ (در این حالت، پدیدآورندگان هزینه‌ای را برای پشتیبانی از دسترسی رایگان پرداخت می‌کنند)؛ ۶. دسترسی رایگان به صورت جزئی (فقط برخی از مقالات یک مجله، به صورت رایگان، دسترس‌پذیرند)؛ ۷. شیوه سرمایه‌گذاری^۹ (در این حالت، دسترسی رایگان به مجلات، برای کشورها براساس درآمد حاصل از سرمایه‌گذاری آنها فراهم می‌شود)؛ ۸. چکیده (دسترسی رایگان به فهرست مندرجات و چکیده‌های مقالات یک مجله امکان‌پذیر است)؛ و ۹. دسترسی رایگان ویژه اعضا^{۱۰} (در این حالت، تنها از دسترسی رایگان اعضای یک مؤسسه به مجلات، پشتیبانی می‌شود).

رشد جنبش دسترسی رایگان به صورت جزئی، در پاسخ به هزینه‌های کلان بسیاری از مجلات علمی می‌باشد. اندرسون^{۱۱} (۲۰۰۴، ص ۴۵)، می‌نویسد که واقعیت این است که چیزی به عنوان اطلاعات رایگان، وجود خارجی ندارد و تولید اطلاعات علمی، هزینه‌بردار است. با این حال، با ظهور فناوری‌های نوین و برنامه‌های نرم‌افزاری، گردآوری و توزیع اطلاعات علمی، ارزان‌تر می‌شوند. یکی از مزایای دسترسی رایگان این است که کتابخانه‌ها در مؤسسات کوچک‌تر یا در مناطقی که به لحاظ اقتصادی محروم هستند، می‌توانند دسترسی گسترده‌تری به منابع علمی داشته باشند.

زرساز و زاهدی (۱۳۸۸) بر این عقیده‌اند که جنبش دسترسی آزاد، دارای قابلیت‌ها و منافع برای اعضای جامعه علمی است که برخی از این قابلیت‌ها و منافع عبارتند از:

- ایجاد امکان دسترسی به یافته‌های علمی برای همگان و در هر زمان و مکان بدون محدودیت‌های مالی یا سایر محدودیت‌های موجود و فقط با اتصال به شبکه جهانی اینترنت؛

- تغییر تدریجی دیدگاه مال‌اندیشی به علم‌اندیشی در حوزه انتشارات علمی؛

- افزایش احتمال دیده‌شدن و استفاده‌شدن از منابع و یافته‌های علمی و در نتیجه افزایش میزان تأثیر افکار و عقاید؛

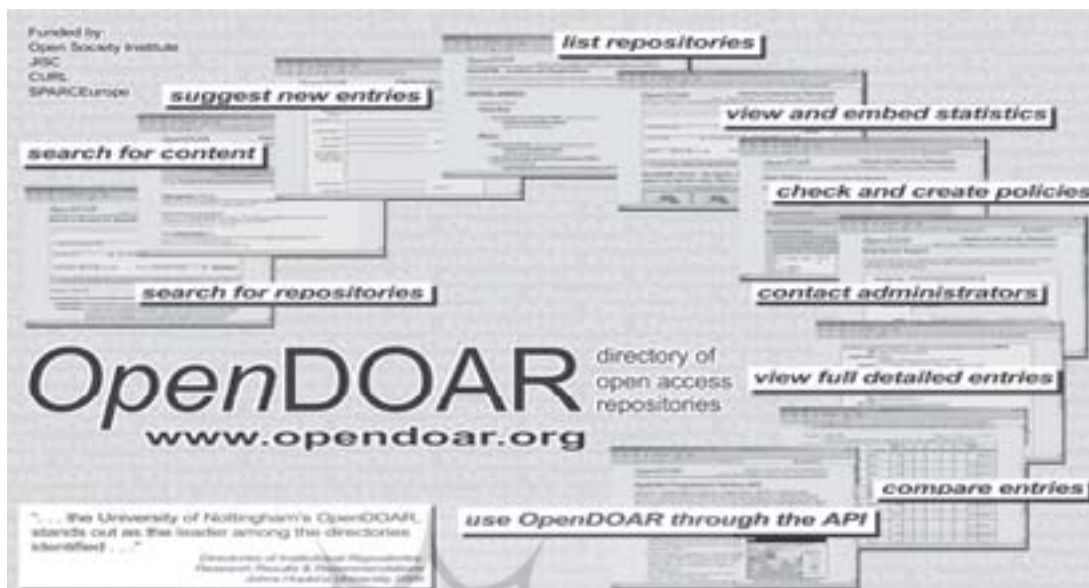
- افزایش گستره آگاهی سایر محققان و پژوهشگران از یافته‌های مربوط به تحقیقات و آثار پژوهشی مشابه؛

- افزایش سرعت و کیفیت ارتباطات علمی؛

- حرکت به سوی تحقق خرد جمعی.

نوروزی (۱۳۸۵، ص ۱۷) نیز بر این باور است که دسترسی آزاد و رایگان به آثار علمی از سه طریق امکان‌پذیر است. الف) انتشار مقاله علمی در مجله‌های دسترسی آزاد؛ ب) واسپاری مقاله‌های منتشرشده در مجله‌های علمی در واسپارگاه‌های^{۱۲} رقومی؛ و ج) از طریق خودآرشیوی^{۱۳} یا خودناشری مقاله‌ها در وب‌گاه‌های^{۱۴} شخصی.

بنابراین، دسترسی رایگان، به تضمین دسترسی طولانی‌مدت به مقالات و اطلاعات علمی، کمک می‌کند. کتابخانه‌ها و سایر مراکز و افراد می‌توانند نسخه‌ها و مخازن محلی از این منابع ایجاد کنند؛ کتابخانه‌ها با همکاری یکدیگر برای ایجاد مخازن از منابعی که به صورت رایگان قابل دسترسی رایگان هستند، می‌توانند دسترسی مداوم به این انتشارات علمی را تضمین کنند.

اهمیت مجلات الکترونیکی رایگان

کتابخانه‌ها باید هر ساله برای دسترسی‌پذیر کردن مجلات الکترونیکی برای کاربران خود مبالغ هنگفتی را هزینه کنند. پرداختن این هزینه‌ها برای کتابخانه‌ها، به‌خصوص کشورهای جهان سوم که در آنها بودجه‌چندانی به کتابخانه‌ها اختصاص نمی‌یابد، بسیار دشوار است. برای اینکه دسترسی به این مجلات میسر شود، کتابخانه‌ها باید هر ساله با کارگزاران مجلات الکترونیکی مذاکره و برای اشتراک مجلات آنها و امکان دسترسی به این مجلات، هزینه‌هایی را پرداخت کنند. مشکلی که در راه استفاده از مجلات الکترونیکی برای کاربران کتابخانه‌های دانشگاهی وجود دارد، این است که آنها معمولاً از طریق حضور در کتابخانه یا دانشکده می‌توانند به‌صورت پیوسته از مجلات الکترونیکی تمام‌متن استفاده کنند و امکان استفاده از این منابع در مکان‌های دیگر غیر از کتابخانه و دانشکده امکان‌پذیر نیست. همچنین با پایان یافتن مدت‌زمان اشتراک مجلات الکترونیکی، دسترسی به این مجلات امکان‌پذیر نخواهد بود و کاربران فقط با دراختیارداشتن کلمه عبور می‌توانند به متن کامل مقالات موردنظر خود دسترسی پیدا کنند. زیرا دراختیارداشتن کلمه عبور بدون پرداخت حق اشتراک مجله الکترونیکی ممکن نیست.

مجموعه این عوامل از سویی و تلاش برای برآورده‌ساختن هرچه سریع‌تر و بهتر نیازهای اطلاعاتی دانشجویان و استادان از سویی دیگر، سبب می‌شود کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی به سمت مجلات الکترونیکی رایگان که دسترسی به آنها آسان‌تر است، گرایش پیدا کنند.

سیامک (۱۳۸۶) بر این عقیده است که هدف مجلات دسترسی آزاد مقابله یا جایگزین شدن با مجلات غیردسترسی آزاد، حل مسائل مالی کتابخانه‌ها، فراهم‌آوری دسترسی برای استادان، دانشجویان و عموم مردم و ایجاد امکان دسترسی برای کشورهای درحال توسعه (حداقل تاکنون...) نیست، بلکه هدف اصلی، افزایش تأثیر تحقیق از طریق افزایش دسترسی به نتایج تحقیق است.

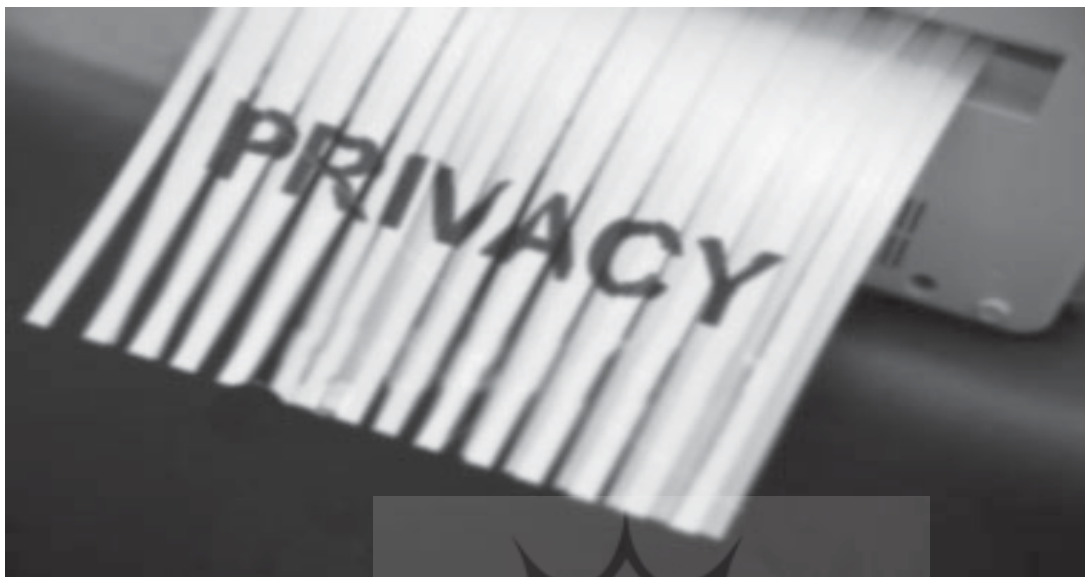
طبق تعریف فاسمایر^{۱۷} و یانگ^{۱۸} (۲۰۰۰) مجلات الکترونیکی

رشد جنبش دسترسی رایگان به‌صورت جزئی، در پاسخ به هزینه‌های کلان بسیاری از مجلات علمی می‌باشد

رایگان^{۱۹} یکی از انواع مجلات الکترونیکی هستند که فقط از طریق اینترنت، و بدون پرداخت هرگونه وجه، برای تمام افراد جامعه قابل دسترسی می‌باشند. این نوع مجلات الکترونیکی، نیازی به مشترک شدن ندارند.

به‌باور رولاندز^{۲۰} (۲۰۰۴) اکثر مؤلفان دانشگاهی که خود یکی از مؤلفه‌های ارتباطات علمی هستند، نسبت به دسترسی آزاد به یافته‌های علمی، نظر مثبت دارند. مجلات الکترونیکی رایگان به‌سرعت به‌صورت یک محیط جهانی برای ارتباطات علمی و یکی از سکوه‌های نشر منابع علمی درمی‌آیند. هم‌اینک می‌توان مجلات رایگان را بخش برجسته‌ای از منابع علمی دانست که مورد استفاده رشته‌های مختلف دانشگاهی قرار می‌گیرند. در ژانویه ۲۰۰۵ راهنمای مجلات الکترونیکی رایگان^{۲۱} بیش از هزار و چهارصد مجله علمی تمام‌متن را در موضوعات مختلف، تحت پوشش قرارداد که هم‌اینک این میزان مجلات به ۴۳۶۶ مجله ارتقا یافته است. افزایش شمار مجلات رایگان نشان می‌دهد که الگوی جدیدی برای نشر علمی به‌سرعت در حال پیدایش و گسترش است.

رشد و توسعه جنبش دسترسی رایگان ابتدا در پاسخ به هزینه‌های فراوانی بود که صرف تهیه مجلات پژوهشی می‌شد. مؤسسات برای تهیه مجلات چاپی مجبور بودند که هزینه‌های گزافی بپردازند. یکی از بزرگ‌ترین مزایای مجلات الکترونیکی رایگان این است

تنها امری که ضرورت دارد صورت گیرد، این است که خوانندگان پس از استفاده از هر مقاله مجلات الکترونیکی رایگان، حق مؤلف را رعایت کنند و چنانچه در آثار خود از مقاله‌ای الکترونیکی استفاده کرده‌اند، به آن استناد کنند. این مجلات در دسترس تمام افراد هستند و همه می‌توانند به راحتی و آزادانه به نسخه برداری، توزیع و انتقال آنها بپردازند. مجلات الکترونیکی رایگان یک نمود عینی از نشر الکترونیکی هستند که موجب از میان برداشته شدن موانع زمانی و مکانی برای بازیابی مقالات و دسترسی از راه دور به آنها می‌باشند. در واقع، مجلات الکترونیکی رایگان، تمام موانع قانونی را که موجب عدم دسترسی به مقالات تمام‌متن می‌شود، از میان می‌برند. نیاز به عضویت، لزوم دارا بودن کلمه عبور، پرداختن حق اشتراک برای دسترسی به مقالات تمام‌متن از میان می‌رود و همگان می‌توانند از آثار علمی منتشر شده در آنها استفاده کنند.

موفقیت مجلات الکترونیکی رایگان به انتشار مداوم، کیفیت مقالات و دسترسی کاربران به آنها بستگی دارد. این نوع مجله الکترونیکی، قابلیت آن را دارد که دانش انسان و تلاشی را که وی در عرصه‌های مختلف علمی برای پژوهش صورت می‌دهد، جهانی کند. اینترنت آنقدر گسترده شده است که اغلب پژوهشگران، نویسندگان و دانشجویان هم اینک به سهولت بتوانند مقالات مورد نظر خود را بیابند یا با هم مبادله کنند؛ در حالی که قبلاً افراد مجبور بودند برای دریافت یک مقاله یا مجله از خدمات تحویل مدرک کتابخانه‌ها استفاده کنند و همین امر موجب اتلاف زمان زیادی از اوقات آنها می‌شد. امروزه، مجلات الکترونیکی رایگان فراوانی در محیط وب، با طیف گسترده‌ای از موضوعات مختلف در اختیار کاربران قرار دارند. کاربران می‌توانند به تناسب نیازهای اطلاعاتی خود، از این مجلات استفاده کنند. اما برای انجام کارهای پژوهشی عمیق تر و جدی نیاز به وجود مجلات الکترونیکی رایگانی احساس می‌شود که ساختار و ماهیت جدی و علمی دارند و مقالات آنها به لحاظ علمی باید معتبر باشد. قطعاً هر مجله الکترونیکی رایگان در محیط وب، الزاماً سودمند و معتبر نیست و لذا برای اطمینان از اعتبار علمی، پیش از استفاده، باید ارزیابی شود.

استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان، الگوی جدیدی برای نشر مقالات پژوهشی در مجلات علمی است که دسترسی رایگان و پیوسته را از طریق اینترنت به هر کسی که بخواهد از آنها استفاده کند، فراهم می‌آورد

که کتابخانه‌هایی که دارای منابع مالی محدودتر و کمتری هستند، می‌توانند از این طریق به منابع پژوهشی گسترده‌تری دسترسی داشته باشند. دسترسی رایگان به مجلات، استفاده بلندمدت از مجلات را تضمین می‌کند. افزایش شمار دانشجویان، یادگیری از راه دور، فقدان منابع مالی و تحولات فناوری سبب شده است که کتابخانه‌ها نگرشی جدی‌تر، عمیق‌تر و دقیق‌تری نسبت به مجلات الکترونیکی رایگان داشته باشند. پیش‌بینی شده است که در دهه‌های آتی مجلات الکترونیکی رایگان تأثیر عمیقی بر بازار مجلات و نیز محیط‌های دانشگاهی خواهند گذارد (کالوین، ۲۰۰۴). نویسندگان، دانشگاه‌ها، ناشران و کتابخانه‌ها در سراسر جهان معتقدند که نشر الکترونیکی بر چگونگی انتشار مجلات علمی و دسترسی به آنها تأثیر خواهد گذاشت. بنابراین فراهم کردن دسترسی به مجلات الکترونیکی رایگان بسیار مهم و حیاتی است.

به‌طور کلی، می‌توان اظهار داشت که استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان، الگوی جدیدی برای نشر مقالات پژوهشی در مجلات علمی است که دسترسی رایگان و پیوسته را از طریق اینترنت به هر کسی که بخواهد از آنها استفاده کند، فراهم می‌آورد. فاسمایر و یانگ (۲۰۰۰) بر این اعتقادند که برخلاف مجلات اشتراکی چاپی و الکترونیکی علمی، هزینه‌ای برای استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان از سوی خوانندگان پرداخت نمی‌شود.

موانع استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان

حتی اگر دسترسی رایگان با موفقیت صورت پذیرد، موانع بر سر این راه وجود دارد. کيفر^{۳۲} (۲۰۰۱) این موانع را به دو دسته تقسیم می‌کند:

۱. موانع زبانی: اغلب منابع پیوسته به زبان انگلیسی هستند یا فقط یک‌زبانه است و ترجمه ماشینی نیز در این راه بسیار ضعیف عمل می‌کند؛
۲. موانع ارتباطی: شکاف دیجیتالی بین ملل باعث می‌شود که میلیون‌ها پژوهشگر از نتایج کار یکدیگر بی‌خبر بمانند.

گروه‌های استفاده‌کننده از مجلات الکترونیکی رایگان

مجلات الکترونیکی رایگان موردعلاقه بسیاری از گروه‌هاست. همان‌گونه که سوپر^{۳۳} (۲۰۰۴) بیان می‌کند، این گروه‌ها عبارتند از:

۱. نویسندگان: مجلات الکترونیکی رایگان سبب انتشار گسترده آثار آنها می‌شوند؛
۲. خوانندگان: این مجلات موجب می‌شوند که آنها به سرعت و سهولت به مقالات موردنظر خود دسترسی پیدا کنند؛
۳. کتابخانه‌ها: آنها از این طریق می‌توانند بحران پرداخت هزینه‌ها برای مجلات علمی و نیز مسئله مجوز استفاده از آنها را حل کنند؛
۴. ناشران: مجلات الکترونیکی رایگان، مقالات آنها را دسترس‌پذیر می‌سازند. اگر مجله به صورت رایگان ارائه شود، می‌تواند به جذب مداوم و گسترده تبلیغات بپردازد. چنانچه یک مجله الکترونیکی رایگان در دسترس افراد باشد و دسترسی به تمام مقالات جاری و پیشین آن امکان‌پذیر باشد، تعداد کاربران و بازدیدکنندگان آن مجله افزایش چشم‌گیری خواهد داشت.

پژوهش‌های صورت‌گرفته در حوزه دسترسی رایگان

ظهور ایده دسترسی رایگان به اطلاعات، پژوهشگران را به اجرای پژوهش‌هایی در این حوزه واداشته است. در آغاز پژوهشگران قصد داشتند مجلات الکترونیکی رایگان را در حوزه‌های مختلف شناسایی کنند. بدین ترتیب، هیچ‌کاک^{۳۴}، کار^{۳۵} و هال^{۳۶} (۱۹۹۶) در مقاله «بررسی مجلات پیوسته علوم، فناوری و پزشکی در سال‌های ۱۹۹۰ - ۱۹۹۵: آramش قبل از طوفان» دریافتند که ۴۷ درصد از تعداد کل مجلات الکترونیکی تحت عنوان علوم، فناوری و پزشکی که موردبررسی قرار گرفتند، به صورت رایگان در دسترس می‌باشند. آنها مجلات الکترونیکی رایگان را در حوزه‌های علوم، فناوری و پزشکی شناسایی کردند.

چگونگی دسترسی به مجلات الکترونیکی رایگان و نیز مجلات

الکترونیکی اشتراکی مسئله‌ای است که محققان در جست‌وجوی شیوه‌های آن بودند. به‌گونه‌ای که در سال ۱۹۹۶ دانشگاه لاف بورو^{۳۷} به گردآوری مجلات الکترونیکی رایگان از طریق اینترنت و اشتراک مجلات الکترونیکی اشتراکی و در اختیار گذاشتن آنها برای پژوهشگران و دانشگاهیان با ایجاد صفحات وبی از این مجلات اقدام کرد. کتابخانه این دانشگاه در درجه اول بر روی داوری شدن مقالات و سپس مطابقت‌داشتن مجلات با نیازهای آموزشی و پژوهشی دانشگاه تأکید داشت. مشکل عمده کتابخانه دانشگاه این بود که دانشجویان و استادان فقط تازمانی به مجلات الکترونیکی اشتراکی دسترسی داشتند که حق اشتراک آنها از سوی کتابخانه به ناشران و کارگزاران پرداخت شده بود. در سال ۱۹۹۶ در مجموع سیصد مجله الکترونیکی رایگان و غیررایگان تهیه شد و برای دسترسی استادان و دانشجویان یک صفحه وب به آنها اختصاص یافت.

به تدریج طرح‌ها و پروژه‌های مختلفی درباره دسترسی به مجلات الکترونیکی آغاز شد. به عنوان نمونه، پروژه «مجله باز»^{۳۸} در سال ۱۹۹۸ توسط دانشگاه ساوت هامپتون انگلستان مورد بررسی قرار گرفت. در

موفقیت مجلات الکترونیکی رایگان به انتشار مداوم، کیفیت مقالات و دسترسی کاربران به آنها بستگی دارد

این پروژه امکان برقراری پیوند با مجلات الکترونیکی فراهم می‌شد. این پیوندها برای کاربران و کتابداران حائز اهمیت بودند. کاربران از این طریق می‌توانستند به منابع اطلاعاتی خود دسترسی مستقیم و سریع داشته باشند. پیوندها با مجلات الکترونیکی برای کتابداران از این لحاظ اهمیت داشت که به آنها امکان بازیابی سریع و مؤثر اطلاعات از پایگانی‌های عظیم و نیز محیط گسترده اینترنت را فراهم می‌کرد و از این طریق می‌شد نیازهای اطلاعاتی کاربرانی را که با شیوه‌های جست‌وجو در محیط اینترنت آشنایی نداشتند، برطرف کرد. در این پروژه برای مدت زمانی کوتاه، مجلات الکترونیکی رایگان نیز در اختیار کاربران قرار گرفت. امکان دسترسی به مجلات رشته‌های علوم رایانه، ارتباطات و زیست‌شناسی در این پروژه فراهم شده و روی پیوندها تأکید زیادی شده بود، به‌ویژه استنادهای الکترونیکی انتهای مقالات بسیار موردتوجه بودند. استنادهای الکترونیکی و فرایبندی موجب می‌شوند که خوانندگان از طریق این پیوندها به آن مقالات دسترسی سریع و مستقیم داشته باشند. حتی پیوند از طریق کلیدواژه‌های موجود در مقالات نیز موردتوجه واقع شده بود. این پروژه در سال ۱۹۹۹ به کار خود پایان داد، ولی تعداد مجلات خود را به بیش از هزار عنوان رساند^{۳۹}. نشانی این صفحه وب به این قرار است:

محققانی در جست‌وجوی این امر بودند که رفتار کاربران در استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان و غیررایگان چگونه است. به

همین منظور، وود وارد^{۳۰} (۱۹۹۷) روی واکنش کاربران در استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان و غیررایگان پژوهشی صورت داد. این بررسی روی دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی رشته‌های رایانه، روان‌شناسی، تربیت بدنی، علوم انسانی و کتابداری و اطلاع‌رسانی با توزیع پرسشنامه‌هایی صورت پذیرفت. از ۷۵ دانشجوی کارشناسی ارشد بررسی شده در این پژوهش، شصت درصد افراد به دلیل ناآشنایی با این مجلات، توجه چندانی به مجلات الکترونیکی نشان نمی‌دادند. چهل درصد افراد معتقد بودند که مقالات موجود در مجلات الکترونیکی رایگان، دارای کیفیتی نازل‌تر از مجلات الکترونیکی اشتراکی غیررایگان هستند. به دلیل اینکه استفاده از مجلات الکترونیکی نیاز به استفاده از کلمه عبور داشت، بیش از نیمی از کاربران ترجیح دادند که از مجلات چاپی یا مجلات الکترونیکی رایگان استفاده کنند. در این پژوهش، عواملی مثل جنسیت، تحصیلات، مهارت رایانه‌ای و وضع اشتغال تأثیر چندانی در استفاده از مجلات الکترونیکی نداشت. دانشجویان خواهان این امر بودند که برای دسترسی به مقالات تمام‌متن، باید مراحل اضافی و غیرضروری وقت‌گیر را حذف کرد. دانشجویان بر این

شبکه آرشیوی ولز، پروژه‌های است که منابع و اسناد موجود در مراکز اسناد، موزه‌ها، کتابخانه‌ها و دانشگاه‌های ولز را جمع‌آوری کرده و بر روی وبسایت این شبکه در اختیار کاربران قرار می‌دهد

باور بودند که مقالات مجلات باید در قالب‌هایی باشند که آنها بتوانند مقالات موردنظر خود را روی رایانه خود به راحتی بارگذاری کنند. در نهایت، پژوهشگر به این نتیجه رسید که از نظر دانشجویان تفاوت چندانی میان مجلات الکترونیکی اشتراکی و مجلات الکترونیکی رایگان وجود ندارد. سرعت پایین و کمبود پهنای باند اینترنت از عواملی هستند که دانشگاه باید به آنها توجه کند و این مسئله را برای دسترسی سریع کاربران به مجلات الکترونیکی برطرف کند.

فاسمایر و یانگ (۲۰۰۰، ص ۵۱۲) از نخستین کسانی بودند که به صورت جدی و تخصصی درباره مجلات الکترونیکی رایگان دست به تحقیقات زدند. این دو در مقاله «مجلات الکترونیکی رایگان علمی: کتابخانه‌های دانشگاهی و دانشکده‌ای چگونه باید دسترسی به آنها را فراهم نمایند؟» توانستند ۲۱۳ مجله الکترونیکی رایگان علمی را در زمینه‌های مختلف علمی پیدا کنند و عرضه آنها را از طریق وبسایت کتابخانه‌ها یا مؤسسات علمی پیشنهاد کنند. فاسمایر و یانگ در این مقاله، معیارهایی چون تمام‌متن بودن، رایگان بودن، داشتن بایگانی، دارا بودن منابع و مآخذ برای مقالات و غیره را برای انتخاب مجلات الکترونیکی رایگان معرفی کرده‌اند.

فاسمایر و یانگ (۲۰۰۰) درباره مفید بودن و قابل اعتماد بودن مجلات الکترونیکی رایگان میان پژوهشگران تحقیق جامعی را صورت دادند. این دو پژوهشگر در مقاله «مجلات الکترونیکی رایگان

علمی: چگونه می‌توان فهمید آنها سودمندند؟» بیان می‌کنند که هم اینک مجلات الکترونیکی علمی بسیاری رایگان در دسترس قرار دارند. آنها در این پژوهش، تأثیر مجلات الکترونیکی رایگان علمی را بر پژوهش‌های علمی بررسی کردند. فاسمایر و یانگ سیاهه جامعی از مجلات الکترونیکی رایگان را در زمینه‌های علوم، فناوری و پزشکی به همراه نشانی اینترنتی آنها گردآوری کرده و مورد تحلیل استنادی قرار دادند. نتایج نشان داد که استفاده از مجلات الکترونیکی رایگان، تأثیر مثبتی بر روند پژوهش‌های علمی گذارده است.

مؤسسه اطلاعات علمی^{۳۱} که از سوی شرکت تامسون^{۳۲} حمایت می‌شود، در سال ۲۰۰۲ در پژوهشی استنادی با عنوان «تأثیر مجلات رایگان»، پس از معرفی مجلات الکترونیکی رایگان، مجلات الکترونیکی رایگان هر رشته دانشگاهی را از طریق ترکیبی از سایت‌های کتابخانه مجی^{۳۳} در ژاپن و کتابخانه الکترونیکی علمی پیوسته در برزیل^{۳۴} و سایت دواج^{۳۵} استخراج کرده و آنها را با فهرست مجلات الکترونیکی موجود در مجله گزارش‌های استنادی که در مؤسسه اطلاعات علمی موجود است، مقایسه کرده است. مجلات انتخاب شده در حوزه‌های هنر، علوم انسانی، علوم طبیعی و علوم بودند. در این پژوهش، مشخص شد که ۱۱۹۰ عنوان از این مجلات الکترونیکی رایگان در پایگاه مؤسسه اطلاعاتی علمی، موجود هستند و نمایه شده‌اند. همچنین فقط مقالات داوری شده انتخاب شده و پراستنادترین مجلات الکترونیکی رایگان موجود مؤسسه اطلاعات علمی، تعیین گردیده‌اند. علاوه بر این مشخص شد که مجلات الکترونیکی رایگان، یک درصد از کل تعداد مجلات موجود در مؤسسه اطلاعات علمی را در بر می‌گیرند.

سوبر (۲۰۰۴) که از متخصصان در حوزه دسترسی رایگان به منابع اطلاعاتی است، عقیده دارد استفاده از دسترسی رایگان، مخاطبان شما را افزایش می‌دهد و شما بیشتر قابل دیدن هستید. در این فرایند، نمایه‌سازی، پرسش، کاوش و بازیابی اطلاعات به سرعت و سهولت بیشتری صورت می‌گیرد.

کورت لاینن^{۳۶} (۲۰۰۴) در پژوهش خود به این نتیجه رسید که استفاده از مجلات الکترونیکی در حال افزایش است. به باور وی هزینه‌های انتشار مجلات الکترونیکی بسیار کمتر از مجلات چاپی بوده و فرایند انتشارشان سریع‌تر است. ساختار فرامتنی مجلات الکترونیکی به قابلیت بازیابی اطلاعات کمک شایانی می‌کند و همین مسئله موجب افزایش دسترسی به اطلاعات و انواع جدیدی از داده‌ها می‌گردد.

از اوائل دهه ۱۳۸۰ با تقویت جنبش دسترسی رایگان به اطلاعات علمی در ایران، پژوهش‌های متعددی در این زمینه تاکنون صورت گرفته است که در اینجا به برخی از آنها اشاره می‌شود.

قانع (۱۳۸۳، ص ۸۵) در پژوهش «آرشیو مدارک الکترونیکی: شیوه‌ای نوین در ارتباطات علمی» به اختصار به معرفی **مجله‌های دسترسی آزاد** می‌پردازد. وی معتقد است که ارتباطات علمی در حال حاضر دچار دو بحران است؛ یکی بحران قیمت و دیگری بحران اجازه. کتابخانه‌ها هزینه‌های غیرقابل تحملی را برای اشتراک مجله‌ها متقبل می‌شوند. این هزینه شامل مجله‌های چاپی و الکترونیکی است. بنابراین، برای دسترسی اندک بهای زیادی می‌پردازند. وی همچنین بر این باور است که دسترسی آزاد به مجله‌های علمی، بحران قیمت

در هر سپردن‌گاه، براساس موضوعی که به آن پرداخته است، گروهی از داوران و متخصصان فعالیت می‌کنند که دربارهٔ مقالات و مطالب ارسال شده نظر می‌دهند

و بحران اجازه دسترسی را نیز تا حدودی کاهش می‌دهد. به اعتقاد وی اکثر مؤلفان دانشگاهی نسبت به دسترسی آزاد به یافته‌های علمی نظر مثبت دارند. مجله‌های دسترسی آزاد، به مثابه یکی از محمل‌های دسترسی به منابع علمی، در دوران آغازین فعالیت خود هستند و با توجه به قدمت سیصدساله مجله‌های چاپی، مجله‌های دسترسی آزاد که اندکی بیش از یک دهه از فعالیت آنها نمی‌گذرد، در حال کسب تجربه در نظام ارتباطات علمی هستند.

جمالی مهموئی، وکیلی مفرد و اسدی (۱۳۸۵، ص ۱۲) در پژوهش «مجله‌های علمی دسترسی آزاد و الگوهای مالی نشر آنها» به بحث دربارهٔ بحران مجله‌های علمی، الگوهای مالی نشر مجله‌ها، راه‌های تأمین هزینه‌های نشر دسترسی آزاد پرداخته‌اند. نوروزی (۱۳۸۵، ص ۱۸) طی تحقیقی دربارهٔ مجلات دسترسی آزاد، برای این مجلات، مزایایی برشمرده است که عبارتند از:

۱. کاهش هزینه چاپ نسبت به مجله‌های کاغذی و اقتصادی بودن آنها؛
۲. تسهیل، تسریع و کاهش فرایند تولید و انتشار مقاله‌ها و اشاعه به موقع اطلاعات و در نهایت دسترسی به اطلاعات روزآمد در تمام حوزه‌های علمی و پژوهشی؛
۳. بالا بردن میزان دسترسی به مقاله‌های علمی، افزایش میزان خوانندگان و در نتیجه افزایش احتمالی میزان استنادها به آثار علمی و افزایش ضریب تأثیرگذاری آنها؛
۴. رعایت اصل دسترسی آزاد برای تمام خوانندگان؛
۵. بالا بودن تعداد خوانندگان مجله‌های دسترسی آزاد نسبت به مجله‌های چاپی؛

۶. نداشتن محدودیت شمارگان چاپ.
 ۷. رایگان بودن مجله‌های دسترسی آزاد برای پژوهشگران و خوانندگان؛
 ۸. همگامی و هماهنگی با آخرین تحولات دنیای نشر و بالا بودن سرعت انتشار مقاله در مجله‌های دسترسی آزاد.
- در زمینه دسترسی رایگان و آزاد به اطلاعات علمی در داخل کشور، یک پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دو پایان‌نامه دکتری دفاع

شده است. اصنافی (۱۳۸۴) در پایان‌نامه کارشناسی خود درگاهی را برای دسترسی به مجلات الکترونیکی رایگان برای دانشجویان دوره‌های تحصیلات تکمیلی دانشگاه شهید چمران اهواز طراحی کرد. در این پایان‌نامه، معیارهای انتخاب مجلات الکترونیکی رایگان از محیط اینترنت شناسایی شد.

از طرفی در مقطع دکتری، گیلوری (۱۳۸۴) در رساله دکتری خود طرح تدوین استاندارد مجلات الکترونیکی فارسی را ارائه کرد. وی در این رساله به معرفی تعداد زیادی از مجلات الکترونیکی رایگان فارسی پرداخت. دوسال بعد، قانع (۱۳۸۶) به بررسی موانع دسترسی آزاد به اطلاعات علمی براساس نظر اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نسبت به جنبش دسترسی آزاد پرداخت و الگوی مناسبی برای ارتباطات علمی ایران ارائه نمود.

سپردنگاه‌های رایگان

محققان باید قادر باشند آثار، مقالات و یافته‌های تحقیقاتی خود را در سطح گسترده‌ای در اختیار سایر پژوهشگران قرار دهند. وجود پایگاه‌هایی که از طریق آن محققان بتوانند در کمترین زمان ممکن و به صورت رایگان به این مهم دست یابند، از ضروریات شبکهٔ جامعه علمی امروز است. کاربران نیز باید قادر باشند به صورت آزاد از اطلاعات این پایگاه‌ها که به سپردنگاه‌های رایگان شهرت دارند، بهره گیرند.

صدوپنجاه مرکز دانشگاهی و دانشکده‌ای در این کشور را فراهم آورده است.

ایدهٔ آرشیوهاب ابتدا در سال ۱۹۹۹ به‌عنوان یک پروژهٔ یک‌ساله مطرح شد که در آن زمان تنها ۱۵ مرکز آرشیوی برای ارائهٔ اطلاعات خود در این پروژه مشارکت داشتند. پس از گذشت یکسال و با حمایت چند مرکز عمدهٔ آرشیوی و دانشگاهی در انگلستان، این پروژه به یک طرح ملی تبدیل شد. گروه تحقیق و توسعهٔ^{۳۹} آرشیوهاب با ایجاد و به‌کارگیری نرم‌افزار ویژه‌ای، این امکان را برای مراکز مشارکت‌کننده در آرشیوهاب به‌وجود آورده‌اند که این مراکز بتوانند داده‌های خود از قبیل متن، تصویر یا فایل‌های صوتی را در این مجموعه وارد کنند و در هر زمان که بخواهند آنها را ویرایش کنند. جالب است که بدانیم آرشیوهاب اولین مجموعه آرشیوی است که استاندارد زد^{۴۰} ۳۹,۵۰۴ را به‌کار گرفته است (هیل، ۲۰۰۲).

شبکهٔ آرشیوی ولز^{۴۱}: شبکهٔ آرشیوی ولز، پروژه‌ای است که منابع و اسناد موجود در مراکز اسناد، موزه‌ها، کتابخانه‌ها و دانشگاه‌های ولز را جمع‌آوری کرده و بر روی وب‌سایت این شبکه در اختیار کاربران قرار می‌دهد. شورای اسناد و آرشیو ولز^{۴۲}، بنیانگذار و مسئول این شبکه آرشیوی است. شبکهٔ آرشیوی ولز در ابتدای ۲۰۰۳ فعالیت خود را آغاز کرد. گروه مشارکت‌کننده در تکمیل اطلاعات مجموعه‌های آرشیوی این شبکه که شامل مراکز منتخبی از ولز است، این امکان را دارند که بتوانند در هر زمان اطلاعات لازم را بر روی سایت اضافه کرده یا آن را ویرایش کنند. از طرفی بر روی وب‌سایت این شبکه، در هر بخش قسمت‌هایی نیز برای کاربران طراحی شده تا بتوانند نظرات و مطالب خود را دربارهٔ محتوای ارائه‌شده اعم از سند، عکس و غیره اضافه کنند.

آرشیو برای همه^{۴۳}: «آرشیو برای همه»، برنامهٔ کنسرسیوم آرشیوی انگلستان است. هدف عمدهٔ این برنامه آن است که بتواند تمام مواد و اسناد آرشیوی را در قالب فهرست‌های قابل جست‌وجوی پیوسته^{۴۴} ارائه دهد تا بدین وسیله افراد بیشتری را از میراث فرهنگی انگلستان

آرشیوهاب به شبکه‌ای از مراکز آرشیوی موجود در انگلستان اطلاق می‌شود و دسترسی به موجودی آرشیو بیش از صدوپنجاه مرکز دانشگاهی و دانشکده‌ای در این کشور را فراهم آورده است

در این سپردنگاه‌ها، محققان پس از ثبت نام در پایگاه، طی مراحل مقالات خود را آپلود می‌کنند. در هر سپردنگاه، براساس موضوعی که به آن پرداخته است، گروهی از داوران و متخصصان فعالیت می‌کنند که دربارهٔ مقالات و مطالب ارسال شده نظر می‌دهند. پس از تأیید مقاله از نظر اعتباری، آن مقاله برای کاربران قابل مشاهده و بارگذاری است. البته این قضیه منوط به این است که محقق ارسال‌کننده مقاله، تمایل داشته باشد که کاربران مقاله وی را بارگذاری کنند یا خیر که معمولاً اغلب محققان مخالفتی با این امر ندارند. در سپردنگاه‌های رایگان، محققان و کاربران می‌توانند با یکدیگر از این طریق در تعامل غیرمستقیم باشند. در این پایگاه‌ها امکان جست‌وجو و تورق موضوعی به‌منظور یافتن مقالات برای کاربران وجود دارد. بسیاری از دانشگاه‌ها و مؤسسات علمی و پژوهشی نسبت به ایجاد این سپردنگاه‌ها اقدام کرده‌اند.

برخی از کشورهای پیشرفتهٔ دنیا از این قابلیت فناوری‌های نوین برای خدمت‌رسانی به محققان و کاربران استفاده می‌کنند. از جملهٔ این سپردنگاه‌ها که به‌صورت رایگان فعالیت می‌کنند می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

آرشیوهاب^{۴۵}: آرشیوهاب به شبکه‌ای از مراکز آرشیوی موجود در انگلستان اطلاق می‌شود و دسترسی به موجودی آرشیو بیش از

رایگان متشکل از مدارک علمی یا فنی، منتشر شده یا نشده در زمینه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، فناوری و زمینه‌های مرتبط است. این پایگاه، به‌عنوان بخشی از جنبش دسترسی رایگان، فعالیت می‌کند. اکثر مقالات تشکیل یافته در این پایگاه مقاله هستند. اما کتاب، فصل‌هایی از کتاب، پوسته‌های همایش، مقالات روزنامه‌ها و غیره نیز برای کاربران قابل دسترسی است. ارسال مقالات به این پایگاه، ساده و به‌صورت داوطلبانه است و معمولاً بررسی و پذیرش آنها نیز سریع است. مقالات به‌صورت موضوعی، بر حسب نام کشور و نام نویسنده قابل دسترسی است و با استفاده از کلیدواژه نیز می‌توان به جست‌وجوی مقالات موردنظر پرداخت. دانشمندان و محققان کتابداری در سراسر جهان، مقالات خود را در قالب‌های گوناگون به این پایگاه ارسال می‌کنند تا دیگران رایگان از آنها استفاده کنند. هدف این تحقیق، بررسی میزان انتشارات علمی محققان کتابداری ایرانی و همکاری میان آنها و میزان استفاده محققان کشورهای انگلیسی‌زبان از مقالات کتابداران ایرانی با استفاده از تحلیل گزارش‌های وب مقالات موجود در این پایگاه است.

مجلات الکترونیکی رایگان و آرشیوهای دسترسی آزاد محمل‌هایی‌اند که اگر مطابق اصول علمی و استاندارد، گزینش و استفاده شوند، دربرگیرنده مفیدترین محتوای اطلاعاتی برای محققان هستند

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

دسترسی آزاد برای دستیابی به دانش و اطلاعات، و توسعه اقتصادی و فرهنگی جامعه اطلاعاتی حائز اهمیت بوده و باید موردتوجه قرارگیرد. با افزایش هزینه دسترسی به منابع اطلاعاتی، محققان و کتابخانه‌ها به منابع اطلاعاتی روزآمد با دسترسی رایگان روی می‌آورند. مجلات الکترونیکی رایگان و آرشیوهای دسترسی آزاد محمل‌هایی‌اند که اگر مطابق اصول علمی و استاندارد، گزینش و استفاده شوند، دربرگیرنده مفیدترین محتوای اطلاعاتی برای محققان هستند. برای نمونه، پایگاه راهنمای مجلات الکترونیکی رایگان^{۴۷} که حاوی بیش از چهارهزار عنوان مجله در رشته‌های علمی مختلف است، یک منبع مناسب برای انتخاب مجلات الکترونیکی رایگان با بهره‌گیری اصول و شیوه‌های انتخاب است. انتخاب اصولی و استاندارد منابع اطلاعاتی رایگان و یکپارچه‌سازی دسترسی به این منابع اطلاعاتی از طریق یک صفحه وب، سبب افزایش اعتماد محققان به این منابع، و در نتیجه ارتقای استفاده از منابع اطلاعاتی رایگان در قالب مجلات الکترونیکی و آرشیوهای با دسترسی رایگان و آزاد می‌شود. با توجه به اینکه دانشگاه‌ها سرمنشأ تحولات و نوآوری‌های علمی به‌شمار می‌روند و بیشتر انتشارات علمی در محیط‌های دانشگاهی تولید و عرضه می‌گردد، آرشیوهای دسترسی آزاد الکترونیکی و تحت وب، این قابلیت را دارند که در کمترین

مطلع‌کننده برنامه «آرشیو برای همه»، همکاری و مشارکت در اجرای پروژه‌ها را برای آرشیوکاران و کاربران نیز فراهم آورده است. بدین صورت که برای تکمیل و اجرای برنامه‌های مربوط به این طرح و جمع‌آوری هرچه بیشتر اطلاعات آرشیوی، افراد را به مشارکت دعوت کرده و با همکاری آنها اطلاعات مجموعه خود را بر روی وبسایت در دسترس عموم قرار می‌دهد. مشارکت کاربران در برنامه «آرشیو برای همه» به چند طریق صورت می‌گیرد. در یک روش کاربران به‌صورت داوطلبانه اجرای تمام یا بخشی از پروژه‌های این طرح را بر عهده می‌گیرند و با تکمیل و ارسال فرم تقاضا آمادگی خود را اعلام می‌کنند. در غیر این صورت می‌توانند با تکمیل فرم‌های اشتراک مخصوص و به‌عضویت درآمدن در این برنامه، اسناد آرشیوی خود را در هر قالبی که باشد، به‌صورت الکترونیکی در سایت این مجموعه بارگذاری کرده و آنها را در دسترس دیگران نیز قرار دهند.

شبکه آرشیوی اسکاتلند^{۴۸}: این طرح در اواسط سال ۱۹۹۹ آغاز شد. هدف شبکه آرشیوی اسکاتلند، دسترسی پذیر ساختن مجموعه بیش از پنجاه مرکز آرشیوی در اسکاتلند برای عموم و از طریق شبکه اینترنت است. بودجه این طرح تا سال ۲۰۰۴ از طریق یکی از بنیادهای فرهنگی انگلستان تأمین می‌شد، اما از آن سال به بعد تأمین بودجه بر عهده آرشیو ملی اسکاتلند می‌باشد. کاربران می‌توانند با ثبت نام اینترنتی بر روی سایت این شبکه آرشیوی، انواع فایل‌ها و اطلاعات را حتی در سطح اسناد خانوادگی ارسال کرده و در هر زمان که بخواهند آنها را حذف کرده یا ویرایش کنند.

با استفاده از قابلیت‌های فناوری‌های اطلاعاتی نوین، آرشیوها قادر خواهند بود تا در تمام طول هفته و در هر ساعتی از شبانه‌روز با کاربران در تعامل کامل باشند و کاربران به‌صورت رایگان اطلاعات موردنیاز خود را دریافت کنند. در مدل دسترسی رایگان به منابع آرشیوی، آرشیویست نیز قادر خواهد بود نقش و فعالیت پویاتری را از خود داشته باشد.

اصنافی و پاکدامن (۲۰۰۸) با تحلیل گزارش‌های وب مقالات کتابداران و محققان ایرانی در زمینه کتابداری در پایگاه ای پرینت^{۴۹} یا ای. ال. آی. اس به بررسی میزان تولیدات محققان ایرانی در این پایگاه پرداخته‌اند. یافته‌های تحقیق نشان داد که ایران دارای رتبه چهارم در میان کشورهای آسیایی ارائه‌دهنده مقاله در پایگاه ای پرینت است. همچنین ارائه مقالات از سوی محققان ایرانی به پایگاه ای پرینت، طی سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۸ سیر صعودی داشته است. محققان ایرانی در مجموع ۷۱ مقاله در این پایگاه داشته‌اند که ۵۱ مقاله به‌صورت انفرادی و بیست مقاله به‌صورت گروهی تهیه شده است. در نهایت بررسی میزان استفاده محققان کشورهای مختلف از مقالات کتابداران ایرانی در پایگاه ای پرینت نشان داد که کشورهای آمریکا، استرالیا، ایران، برخی از کشورهای اروپایی که البته توسط سیستم آماری پایگاه ای پرینت شناخته شده نبودند و اسپانیا، پنج کشوری هستند که بیشترین مراجعه را به مقالات کتابداران ایرانی داشته‌اند.

این پایگاه، کاملاً تعاملی است و کاربران می‌توانند رایگان به مطالب آن دسترسی داشته باشند. ای پرینت، پایگاهی با دسترسی

- 18 . Young
19. Free Electronic Journals
- 20 . Rowlands
21. Directory of Open Access Journals
- 22 .Keeffler
23. Suber
24. Hitchcock
25. Carr
26. Hall
27. Loughborough
28. Open Journal
29. <http://journals.ecs.soton.ac.uk/>
30. Woodward
31. Institute for Scientific Information
32. Thomson
33. <http://www.lib.meiji.ac.jp/oli/list/12000.html>
34. <http://www.scielo.br/>
35. <http://www.doaj.org>
36. -Kortelainen
37. Repositories
38. Archives Hub
39. Research & Development
40. Z39.50
41. ANW (Archives Network Wales) (www.archivesnetwork-wales.info/cgi-bin/anw/search2?coll_id)
42. ARCW (Archival and Research Council Wales) (www.archiveswales.org.uk/fileadmin/arcw)
43. Archives 4 All (www.nationalarchives.gov.uk/partnerprojects/a4a/)
44. On line
45. Scottish Archival Network (<http://www.scan.org.uk/aboutus/aboutscan.htm> (accessed: 29 Feb 09)
46. <http://eprints.rclis.org/>
47. <http://www.doaj.org>

مأخذ:

۱. اصنافی، امیررضا (۱۳۸۴). «طراحی درگاهی برای مجلات الکترونیکی رایگان، ویژه دانشگاه شهید چمران اهواز، بر اساس نظرات دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه در مورد این مجلات»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.
۲. اصنافی، امیررضا و عبدالحسین فرج پهلوی (۱۳۸۶). «تعیین پربیندترین مجلات الکترونیکی رایگان رشته‌های علوم انسانی در دانشگاه شهید چمران اهواز»، فصلنامه کتاب، ش ۷۰، ص ۱۲۳ - ۱۳۶.
۳. پدرسون، آن (۱۳۸۰). نگهداری اسناد، ترجمه: رضا مهاجر، تهران: سازمان اسناد ملی ایران.

زمان ممکن و با هزینه‌های بسیار ناچیز، آخرین تولیدات علمی شامل مقالات، مجلات، مقالات همایش‌ها و کنفرانس‌ها، و نیز کتاب‌ها را را در دسترس کاربران و پژوهشگران قرار دهند. مجلات دسترسی آزاد بنا به ماهیت رایگان و سطح دسترسی بالایی که دارند می‌توانند در این زمینه نقش مهمی ایفا کنند. این مجلات محدودیت‌های زمانی و مالی مجلات غیردسترسی آزاد را ندارند. بنابراین، قابلیت بیشتری برای ذخیره و انتقال نتایج پژوهش‌ها دارند. سطح دسترسی بالای این مجلات سبب می‌شود تا امکان دسترسی هرچه بیشتر و راحت‌تر محققان و پژوهشگران در سطح بین‌المللی به محتوای اطلاعاتی آنها فراهم شود، در نتیجه هدف اصلی ارتباطات علمی که انتقال اطلاعات میان افراد و گروه‌های مختلف است در سطحی وسیع صورت گیرد. تحلیل استنادی مجلات الکترونیکی رایگان، امری است که در پژوهش‌ها می‌تواند مورد توجه قرار گیرد و دارا بودن عامل تأثیرگذار بالا یکی از شاخص‌های گزینش مجلات الکترونیکی رایگان باشد، و این مسئله غیر از تحلیل پیوندهاست که از طریق شیوه‌های وب‌سنجی صورت می‌گیرد. همان‌طور که در پژوهش‌های پیشین (فرج پهلوی و اصنافی، ۱۳۸۶) تحلیل پیوندی این مجلات بررسی شده است و پربیندترین مجلات الکترونیکی رایگان مورد بررسی قرار گرفته‌اند، این مسئله می‌تواند به صورت پژوهشی جداگانه بررسی شود. از سوی دیگر، آرشیوهای دسترسی آزاد، می‌توانند در پیشبرد اهداف مختلف مراکز آرشیوی به خصوص آرشیوهای سازمانی و موضوعی، مفید واقع شده و این مراکز را از ساختار محدود و فیزیکی به لحاظ جغرافیایی، به نظامی پویا در محیط‌های الکترونیکی و اینترنتی تبدیل سازند. بهره‌گیری از نرم‌افزارهای منبع باز یا اوپن سورس در مراکز آرشیوی و مرئی‌نمودن و دردسترس‌کردن مدارک و اسناد آرشیوی، تا حدی که برای کاربران مجاز است، می‌تواند به توسعه آرشیوهای الکترونیکی دسترسی آزاد کمک کند و محققان بیش از پیش این منابع را در تحقیقات خود به کار گیرند.

پی‌نوشت‌ها:

1. aasnafi@gmail.com
2. Scientific communication
3. Hurd
4. Aggregator sites
5. Electronic Archives
6. Willinsky
7. e-print
8. Full Access
9. dual mode
10. author fee
11. per-capita
12. co-op
13. Anderson
14. Repository
15. Self-archiving
16. Website
17. Fasmire

61(6): pp.508-800.

17. Fosmire, Song Yu, 2000. "Free Scholarly Electronic Journals: How Good Are They?" *Issues in Science and Technology Librarianship* 27(summer). [On line].

Available: <http://dois.mimas.ac.uk/DoIS/data/> [Accessed 18 Sep. 2008].

18. Galvin, Jeanne. 2004. "The Next step in scholarly communication: Is the traditional journal dead?". *Electronic Journal of Academic and Special Librarianship*. V.5. No.1. Available: <http://www.southernlibrarianship.icaap.org/content/v.5no1/Galvin-i01.html> [Accessed 14 Sep. 2006]

19. Hitchcock, Steve., Carr & Hall, 1996. "A Survey of STM Online Journals: The Calm Before the Storm". [On line]. Available: <http://journals.ecs.soton.ac.uk/survey/survey.html#scope> [Accessed 24 July 2007].

20. Hill, A. 2002. "Bringing Archives Through the Archives Hub". [On line]. Available: <http://www.archiveshub.ac.uk/JSArticle.pdf> [Accessed 28 Feb. 2009].

21. Hurd, Juli M. (2000). The Transformation of Scientific Communication: a Model for 2020. *Journal of American Society for Information Science*, vol. 51, no. 14, pp. 1279-1283.

22. Institute for Scientific Information. 2002. "Impact of Open Access journals: A citation study from Thomson ISI". [On line]. Available:

<http://www.isinet.com/cgi-bin/dialogserver> [Accessed 14 Nov. 2004].

23. Keefer, Alice. 2001. "Electronic Journals, scholarly communication & libraries". [On line]. Available: <http://www.ub.es/biblio/bid/06keefe2.htm> [Accessed, 14 May 2005].

24. Kortelainen, Terttu. 2004. "An Analysis of the Use of Electronic Journals and Commercial Journal Article Collections Through the FinELib portal." *Information Research* 9, no. 2. [On line]. Available: <http://informationr.net/ir/9-2/paper168.html> [Accessed 13 Jan. 2008].

25. Rowlands, Ian; Nicholas, Dave; Huntington, Paul. 2004. "Scholarly communication in the digital environment: What do authors want?" *Ciber*, City University. [On line]. Available: <http://www.ucl.ac.uk/ciber/ciber-pa-report.pdf> [Accessed 5 Sep. 2009].

26. Suber, Peter (2004). What is Open Access? How can you provide OA to your own work? [On line]. Available: www.earlham.edu/~peters/fof/do.htm [Accessed 9 Feb. 2005].

27. Willinsky, J. 2003. The nine flavors of open access scholarly publishing. *Journal of Postgraduate Medicine* 49: 263-267.

28. Woodward, H. (1997). "Electronic Journals in an academic library environment". *erials*, vol. 10, no. 1, pp: 53-57.

۴. جمالی مهموئی، حمیدرضا، حسین وکیلی مفرد و سعید اسدی (۱۳۸۵). «مجله‌های علمی دسترسی آزاد و الگوهای مالی نشر آنها». *کتابداری و اطلاع‌رسانی*، ۳۴، جلد ۹، ش دوم (تابستان ۱۳۸۵)، ص ۱۱ - ۳۴.

۵. حری، عباس (۱۳۸۳). «ارتباط علمی و اختلاف پتانسیل اطلاعاتی»، *اطلاع‌شناسی*، س ۲، ش ۲ (زمستان ۱۳۸۳)، ص ۲۱-۳۲.
۶. داوری‌ناه، محمدرضا (۱۳۸۶). *ارتباط علمی: نیاز اطلاعاتی و رفتار اطلاع‌یابی*، تهران: دبیرش؛ چاپار.

۷. زره‌ساز، محمد و مهدی زاهدی (۱۳۸۸). «تأثیر و نقش دسترسی آزاد به مجلات و مقالات علمی در مباحث جامعه‌شناسی علم»، *شمسه*. ش اول تاریخ بازبایی: ۹ مهر ۱۳۸۸، قابل دسترس در: http://www.aqlibrary.org/index.php?module=TWArticles&file=index&func=view_pubarticles&did=25&pid=11

۸. سیامک، مرضیه (۱۳۸۶). «مجلات دسترسی آزاد: مسائل، مباحث و ... و نگرانیهای مطرح درباره آنها»، *فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی*، س ۱۰، ش ۲، تاریخ بازبایی: ۱۰ مهر ۱۳۸۸، قابل دسترس در: <http://www.aqlibrary.com/Issue/ShowOneArticle.aspx?ArticleCode=394>

۹. صابری، مریم (۱۳۸۶). «نقش مجلات دسترسی آزاد در ارتباطات علمی با تأکید بر حوزه پزشکی»، ارائه‌شده در دومین همایش سراسری دانشجویان کتابداری و اطلاع‌رسانی پزشکی، کرمان: دانشگاه علوم پزشکی کرمان.

۱۰. قانع، محمدرضا (۱۳۸۳). «آرشیو مدارک الکترونیکی: شیوه‌ای نوین در ارتباطات علمی»، *اطلاع‌شناسی*، س دوم، ش دوم (زمستان ۱۳۸۳)، ص ۷۶ - ۱۰۰.

۱۱. قانع، محمدرضا (۱۳۸۶). «بررسی موانع دسترسی آزاد به اطلاعات علمی براساس نظر اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های وابسته به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نسبت به جنبش دسترسی آزاد و ارائه الگوی مناسب برای ارتباطات علمی ایران»، پایان‌نامه دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه تهران، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی.

۱۲. گیلوری، عباس (۱۳۸۴). «طرح تدوین استاندارد مجلات الکترونیکی فارسی»، پایان‌نامه دکتری کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه شیراز، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

۱۳. نوروزی، علیرضا (۱۳۸۵). «مجله‌های دسترسی آزاد و نقش آنها در گسترش دانش و پیشرفت علمی ایران»، *رهیافت*، ش ۳۸، ص ۱۵ - ۲۱.

14. Anderson, R 2004. Open access in the real world: Confronting economic and legal reality. *College and Research Library News*. Vol. 64, no. 4. [On line]. Available: <http://dlist.sir.arizona.edu/351/> [Accessed 5 Oct. 2009].

15. Asnafi, AmirReza, Pakdaman naeini, Maryam. 2008. A survey on amount of scientific publications of Iranian scientists and their collaboration in E-Print database. *International Workshop on Webometrics, Infometrics and Scientometrics & 9th COLLNET Meeting*, 10-12 May, 2008, Germany. (presented)

16. Fosmire, Michael J. and Young, Elizabeth, 2000. "Free scholarly electronic journals: What accesses do college and university libraries provide?" *College and Research Libraries*